

Total No. of Questions : 9+9+9] [Total No. of Printed Pages : 8
(1126)

**Master of Arts IIIrd Semester (0309)
Examination**

2669

ECONOMICS

(Economics of Growth and Development-I)
Paper : MAECO-302
(In All Mediums)

Time : 3 Hours]

[Maximum Marks : 80

Note :- Attempt *five* questions in all. Question No. 1 is compulsory and select *one* question from each Unit.

1. Attempt any *ten* parts of the following in 25–30 words each :

- (i) The methodology and indicators for calculating the HDI were revised in 2010 and 2014 Human Development Report. Why ?
- (ii) What are the limitations of income based measures of development ?
- (iii) Explain Goulet's three core values of development.

A-403

(1)

Turn Over

- (iv) What is development gap ?
- (v) Explain technological Dualism.
- (vi) What is low level equilibrium trap ?
- (vii) How colonialism affects development ?
- (viii) Define 'Institutions'.
- (ix) Explain Classical Stationary State. What is its solution ?
- (x) Give two examples of 'innovations' affecting development process.
- (xi) Briefly explain Marxian stages of development.
- (xii) How values and economic development are related ?
- (xiii) What do you understand by Population Pressure ?
- (xiv) Define sustainable development.
- (xv) What is Population Optimism ? $10 \times 2 = 20$

Unit-I

- 2. Explain development as an evolving concept in context of growth and change.   15
- 3. What are income/output based measures of development ? Analyse their relative strengths and weaknesses.   10,5

Unit-II

4. Critically analyse the concept of 'Vicious circle of poverty'. Why is it called vicious ? How is the concept of low level equilibrium trap valid for an underdeveloped economy ? 15
5. Write a detailed note on the role of Values and Institutions in development Process. 15

Unit-III

6. Critically analyse classical theory of development. 15
7. 'Surplus value is the base of capitalist development.' Explain. 15

Unit-IV

8. Comment on the relationship between population and economic growth. 15
9. Explain various concerns associated with the issue of sustainable development. What are the remedial measures ? 15

(हिन्दी माध्यम)

Note :- कुल पाँच प्रश्नों के उत्तर दीजिए तथा प्रत्येक इकाई से, प्रश्न अवश्य करना है। प्रश्न संख्या 1 अनिवार्य है।

1. निम्नलिखित में से किन्हीं दस भागों का प्रत्येक उत्तर 25-30 शब्दों में दीजिए :
  - (i) एच. डी. आई. की गणना करने के लिए मानवीय विकास रिपोर्ट के आधार पर विधियाँ एवं निर्देश सन् 2010 तथा 2014 में पुनरीक्षित किए गए थे, क्यों ?
  - (ii) विकास के आय आधारित उपायों की सीमाएँ क्या हैं ?
  - (iii) गुलेट के द्वारा दिये गये विकास के तीन अन्तर्भागों की व्याख्या कीजिए।
  - (iv) विकासात्मक विच्छेद क्या है ?
  - (v) तकनीकि द्विवाद की व्याख्या कीजिए।
  - (vi) निम्न स्तरीय सन्तुलन जाल क्या है ?
  - (vii) उपनिवेश विकास को किस प्रकार प्रभावित करता है ?
  - (viii) संस्थाओं को परिभाषित कीजिए।
  - (ix) अभिजात स्थैतिक राज्य की व्याख्या कीजिए। इसका हल क्या है ?

(x) विकासात्मक प्रक्रिया को प्रभावित करने वाली कुछ नयी पद्धति या प्रक्रियाओं के दो उदाहरण दीजिए।

(xi) मार्क्स द्वारा दिये गये विकास के विभिन्न चरणों का संक्षेप में वर्णन कीजिए।

(xii) मानवीय मूल्य एवं आर्थिक विकास किस तरह आपस में सम्बन्धित हैं ?

(xiii) जनसंख्या दबाव से आप क्या समझते हैं ?

(xiv) धारणीय विकास को परिभाषित कीजिए।

(xv) जनसंख्या अनुकूलतम् क्या है ?

$10 \times 2 = 20$

इकाई-I

2. वृद्धि एवं परिवर्तन के सन्दर्भ में विकास के उद्भव विचार की व्याख्या कीजिए।

15

3. विकास के आय/उत्पादन आधारित उपाय क्या-क्या हैं ? उनसे सम्बन्धित शक्तियों एवं कमजोरियों का विश्लेषण कीजिए।

10,5

इकाई-II

4. 'गरीबी के दुष्क्र को विचार का आलोचनात्मक विश्लेषण कीजिए। इसको दुर्दम्य क्यों कहा गया है ? एक अल्प-विकसित अर्थव्यवस्था के लिए निम्न स्तरीय सन्तुलन जाल का विचार कैसे वैध है ?

15

5. विकासात्मक प्रक्रिया में मूल्यों एवं संस्थाओं की भूमिका पर विस्तृत टिप्पणी लिखिए।

इकाई-III

6. विकास के वलासिकल सिद्धान्त का आलोचनात्मक विश्लेषण कीजिए।

7. “अधिकतम मूल्य पूँजीवादी विकास का आधार है।” व्याख्या कीजिए।

इकाई-IV

8. आर्थिक विकास एवं जनसंख्या के बीच सम्बन्ध पर अपने विचार लिखिए।

9. प्रोत्साहन आधारित विकास की समस्या से जुड़ी हुई विभिन्न कठिनाइयों की व्याख्या कीजिए। इनके निरोधक उपाएँ क्या हैं ?

हिंदी माध्यिकाम

नेट :- कुँल पੰਜ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦਿਓ ਅਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੰ.1 ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਇੱਕ ਜਵਾਬ 25-30 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਓ :

(i) ਐਚ . ਡੀ . ਆਈ . ਦੀ ਗਣਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਨਵੀ ਵਿਕਾਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਸੰਨ 2010 ਅਤੇ 2014 ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ , ਕਿਉਂ ?

- (ii) ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਮਦਨ ਅਧਾਰਤ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਕੀ ਹਨ ?
- (iii) ਗੁਲੇਟ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ ।
- (iv) ਵਿਕਾਸਮਾਨ ਅੰਤਰਾਲ ਕੀ ਹੈ ?
- (v) ਤਕਨੀਕੀ ਦਵੈਤਵਾਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ ।
- (vi) ਨਿਮਨ ਪੱਧਰ ਸੰਤੁਲਨ ਜਾਲ ਕੀ ਹੈ ?
- (vii) ਉਪਨਿਵੇਸ਼ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
- (viii) ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ ।
- (ix) ਅਭਿਜਾਤ ਸਥਾਤੀਕ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ । ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਕੀ ਹੈ ?
- (x) ਵਿਕਾਸਤਮਿਕ ਪਰਿਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੱਝ ਨਵੀਂਆਂ ਪੱਧਤੀਆਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿਓ ।
- (xi) ਮਾਰਕਸ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕਰੋ ।
- (xii) ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ ?
- (xiii) ਜਨਸੰਖਿਆ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ?
- (xiv) ਪੁਸ਼ਟੀ ਯੋਗ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ ।
- (xv) ਜਨਸੰਖਿਆ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਕੀ ਹੈ ?

$10 \times 2 = 20$

ਇਕਾਈ-I

2. ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਉਭਾਰੂ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ ।

15

3. ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਮਦਾਨ/ਉਤਪਾਦਨ ਅਧਾਰਿਤ ਉਪਾਅ ਕੀ-ਕੀ ਹਨ ?
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਬੰਧਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ
ਕਰੋ।

10,5

ਇਕਾਈ-II

4. ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਦੁਸ਼-ਚੱਕਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ
ਕਰੋ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ? ਇੱਕ
ਘੱਟ - ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਨਿਮਨ ਪੱਧਰ ਸੰਤੁਲਨ ਜਾਲ
ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਿਵੇਂ ਉਚਿੱਤ ਹੈ ?

15

5. ਵਿਕਾਸਤਮਿਕ ਪਰਿਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ
ਉੱਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੋ।

15

ਇਕਾਈ-III

6. ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੋ।

15

7. “ਅਧਿਕਤਮ ਮੁੱਲ ਪੂਜੀਵਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ।” ਵਿਆਖਿਆ
ਕਰੋ।

15

ਇਕਾਈ-IV

8. ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ
ਵਿਚਾਰ ਲਿਖੋ।

15

9. ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ
ਵਿਭਿੰਨ ਕਠਿਨਾਇਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਯੋਗ
ਉਪਾਅ ਕੀ ਹਨ?

15